

Makale Künyesi (Araştırma): Polat, Ü. (2021). Eski Türkçede yok, yoksuz, yoksuz bol- ve yoksuz kıl- üzerine. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 463-481.

<https://doi.org/10.32321/cutad.817153>

ESKİ TÜRKÇEDE YOK, YOKSUZ, YOKSUZ BOL-, YOKSUZ KIL- ÜZERİNE

Ülkü POLAT¹

ÖZET

Eski Türkçe devresinde isim cümlelerinin yokluk şekillerinde sıkça karşılaştığımız *yok* sözü bu devrede hiçbir bağa ihtiyaç duymadan yüklem olabildiği gibi *yok+bol-*, *yok+er-*, *yok+kıl-/kış-*, *yok+tüt(ir)*, *yok+turt(ur)* şeklinde de yüklem olarak kullanılmıştır. Yazıtlar Dönemi'nde *yok* sözü *yok bol-*, *yok kıl-/yok kış-*, *yokad-*, *yokal-*, *yokla-* türevleri ile, Uygur Dönemi'nde *yokad-*, *yokadur-*, *yokurkan-*, *yok bol-*, *yoklunmaksız* şekilleriyle ve daha çok da *bar yok*, *yok kurug*, *yok çıgay* gibi ikilemelerde, Karahanlı Dönemi'nde de *yokad-*, *yok bol-*, *yok kıl-*, *yok kılın-*, *yokal-*, *yokalıglı*, *yokalt-*, *yokatıglı* şekilleri ve *yok yodun bol-* ve *yok yodun kıl-* şeklinde dönem metinlerinde kayıtlanmıştır. Ayrıca Uygur devresinde *öç-*, *üz-*, *yitlin-*, *yod-*, Karahanlı devresinde de *yod-* gibi “yok etmek, yok olmak” anlamlarını karşılayan fiillerden de yararlanılmıştır. Görüldüğü üzere Eski Türkçede çeşitli türevleriyle birlikte geniş bir kullanım alanına sahip olan *yok* sözünün en dikkat çekici kullanımlarından birisi olan *yoksuz* şekli ise Yazıtlar Dönemi'nde görülmez, Uygur Dönemi metinlerinde “lüzumsuz, boşuna, liyakatsız, mahrum, yararsız, anlamsız, -DAn yoksun” anlamlarıyla kaydedilir, tek başına kullanıldığı gibi *yoksuz bol-* yapısında da karşımıza çıkar. Karahanlı Dönemi'nde de hem *yoksuz* kullanımına hem de *yoksuz kıl-* yapısına rastlanır. Çalışmamızda *yok* sözü ve türevleri dönem metinlerinden örneklerle incelenecek özellikle “yokluk bildiren” *yok* sözünün “yokluk sıfatları türeten” *+sIz*, *+sUz* isimden isim yapım ekiyle türetilmiş *yoksuz* şekline, *yoksuz bol-* ve *yoksuz kıl-* kullanımlarına yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Eski Türkçe, yok, yoksuz bol-, yokad-, yokla-, yoklat-, yok kıl-.

¹ Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi. ulkupolat@gantep.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3304-1939>

IN OLD TURKIC REGARDING YOK, YOKSUZ, YOKSUZ BOL-, YOKSUZ KIL-

ABSTRACT

The word “yok” which we frequently encounter in the absence forms of noun phrases in Old Turkic, can be used as a predicate without needing any link in this period, but also as a predicate in the form of *yok+bol-*, *yok+er-*, *yok+kıl-/kış-*, *yok+tit(ir)*, *yok+tur(ur)*. In the period of inscriptions, the word “yok” absent was recorded in the texts of the period with its derivatives of *yok bol-*, *yok kıl-/yok kış-*, *yokad-*, *yokal-*, *yokla-* but “yok” was recorded in Uighur period as *yokad-*, *yokadur-*, *yokurkan-*, *yok bol-*, *yoklunmaksız*, more like reiteratives “*bar yok*, *yok kurug*, *yok çıgay*” in Karahanlı period with its derivatives of *yokad-*, *yok bol-*, *yok kıl-*, *yok kılın-*, *yokal-*, *yokalıglı*, *yokalt-*, *yokatıglı* and also with its derivatives of *yok yodun bol-* ve *yok yodun kıl-*. In addition, verbs such as *öç-*, *üz-*, *yitlin-*, *yod-* in the Uyghur period and *yod-* in the Xakani language were used which correspond to the meanings of “to destroy, to perish”. As it can be seen, the non-destructive form, which is one of the most striking uses of the word “yok”, which has a wide range of uses in Old Turkic with its various derivatives, is not seen in the period of inscriptions. In the texts of the Uighur period, “yoksuz” recorded as “unnecessary, in vain, inadequate, deprived, useless, meaningless, devoid of” is used alone as well as in “yoksuz bol-” structure. In the Xakani language, both its use “yoksuz” and its structure “yoksuz bol-” are encountered. In our study, the word of “yok” and its derivatives will be examined with examples from the texts of the period, especially the use of the word “yoksuz” nonexistent derived from the word “nonexistence adjectives” *+sIz*, *+sUz* noun with the noun suffix, *yoksuz bol-* and *yoksuz kıl-* will be used.

Keywords: Old Turkic, yok, yoksuz bol-, yokad-, yokla-, yoklat-, yok kıl-.

GİRİŞ

Türkçede “bulunmayan, mevcut olmayan” anlamındaki *yok* sözü “mevcut” anlamlı *var* sözünün antonimi olarak Eski Türkçe devresinden itibaren kullanımdadır. Ayrıca Türkçede isimlerde “varlık, mevcut olma, bulunma” ifadesi *+Ilg*, *+IUG* eki ile, “yokluk, mevcut olmama, bulunmama” ifadesi ise *+sIz*, *+sUz* eki ile sağlanmıştır. Eski Türkçede isimlere eklenerek onlardan sıfat mahiyetinde isimler yapan *+Ilg*, *+IUG* ve *+sIz*, *+sUz* ekinin dönem metinlerindeki bazı kullanımları ilgi çekicidir. Gramer kitaplarında *varlık* ve *yokluk* bildiren bu iki ekin işlevleri arasında Eski Türkçe devresinde tanıklanan bu farklı kullanımlar yer almaz. Çetin, *Eski Uyğurca Metinlerde +Ilg, +IUG Ekinin Sıfatlarda Kullanımı* başlıklı yazısında bu duruma dikkat çekmiş, hem *+Ilg*, *+IUG* ekinin hem de

+sIz, +sUz ekinin farklı işlevlerde kullanımlarını örnekler üzerinden incelemiş, bu kullanımlara neden ihtiyaç duyulduğu, bu kullanımlarda çeviri etkisi olup olmadığı gibi sorulara cevap aramış ve Uygurcaya çevrilen Çince metinlerin özgün biçimlerinde bu eke denk gelen *Çin. yǒu* “var” vb. herhangi bir söz bulunmadığını, buna karşılık Çince orijinal metindeki *wú* “yok” sözünün Uygurca metinlerde çoğunlukla +sIz ve “yok” olarak yer aldığı belirtilmiştir (Çetin, 2016, s. 49-58).

Yok sözü, Eski Türkçe devresinde ve kendisinden sonraki devrelerde hem isim cümlelerinin yüklemi olarak hem çeşitli sözlerle birlikte ikileme olarak hem de çeşitli türevleri ile farklı anlam, işlev ve kullanımlarda karşımıza çıkar. Ayrıca Eski Uygur Türkçesinde Manihaizm ve Budizm terimleri arasında da tanıklanır. Ağca, tarihsel Türk dili alanlarında *bar* ve *yok* sözcükleri ile aynı/benzer kavram alanlarına ait müştakların söz dizgesi içerisinde sıfat, isim, fiil (ekler yardımıyla), varlık ve yokluk işaretleyicileri olarak kullanıldığını belirtir (Ağca, 2015, s. 87). Clauson, Eski Türkçe devresinde çeşitli türevleri ile birlikte işlek bir kullanıma sahip olan *yok* sözünün *yo-fiilinden -k fiilden isim yapım eki ile türediğini, aynı şekilde *yod-* fiilinin de *yo-fiilinden türediğini ve *yok* sözünün çeşitli kullanımlarının olduğunu belirtir. Kâşgarlı Mahmud’un *yok* sözünü *bar* sözünün karşıtı olarak ve yaygın olarak da cümlenin yüklemi olarak kaydettiğini ekler. *Yok* sözünün tek başına yüklem olarak kullanılabilirdiği gibi yardımcı fiillerle de kullanıldığını (*yok er-*, *yok bol-*, *yok kıl-*) belirtir. *Yok çıgay* “çaresiz”, *yokka san-* “hiçbir şeyinin olmadığını düşünmek”, *yok yodun* vb. kullanımları kaydeder (Clauson, 1972, s. 895-896). Sevortyan da *yok* sözünü *yo-fiilinden -k fiilden isim yapım eki olarak (*yod-*, *yoy-* “imha etmek, yok etmek, mahvetmek”) tasarlar ve “değil, yok, eksiklik, dezavantaj, yoksulluk (*yok çıgay*), kayıp” anlamlarıyla kaydeder. *Yok* sözünün *yokal-*, *yokla-*, *yoksin-*, *yoksız*, *yoksuzluk~yoksuzluk*, *yoksul* türevlerini lehçelerdeki fonetik değişimleriyle, *yoksıra-* sözünü de “ihtiyaç duymak, özlemek, hasret duymak” anlamlarıyla verir (Sevortyan, 1974, s. 211-213).

Erdal, *Old Turkic Word Formation (OTWF)*’da *yok* “yok, yokluk” sözünün Orhun Türkçesinde yaygın kullanıldığını ve *yod-* “silme, yok etmek” fiili ile ilgili olduğunu *yok yodun* ikilemesi ve Karahanlı Türkçesinde *yodug* “felaket” sözlerinin kullanımının *yok karug* “boşluk” ikilemesindeki ikinci sözcükteki “bir sıvının yok olması, kaybolması” gibi bir anlam taşıdığını belirtir (Erdal, 1991, s. 219). *Yok yodun kıl-* “mahvetmek, yok etmek” ve *yok yodun bol-* “yok edilmek” kullanımlarında *yodun* (*yod-* fiilinden) sözünün yanlışlıkla *bodun* olarak okunduğunu bu hatanın Clauson tarafından düzeltildiğini, aynı hatanın Arap yazısında /y/ ile /b/ konsonantlarının yazımının benzer olduğu için Eckmann tarafından Kur’an Tercümelelerinin Rylands

Nüshasında da yapıldığını Eckmann'ın bu hatasının da Dankoff tarafından düzeltildiğini belirtir (Erdal, 1991, s. 306). *Yod-* fiilinin dönüşlü formu *yod-un-* fiilini “silmek, yok etmek”, *yod-ul-* fiilini “bulaşmak; silinmek” anlamlarıyla kaydeder (Erdal, 1991, s. 630-688). *Yok+ad-* türevini “yok olmak, yok edilmek” *alkın-yokad-*, *arta-yokad-*, *yetlin-yokad-* ve *yokadmagulug* kullanımları ile verir (Erdal, 1991, s. 490). Ayrıca Erdal, iki ayrı *yok+la-* fiilinden bahseder, birincisinin “yükselmek, yükseltmek, yukarı doğru hareket etmek” anlamında olduğunu, “arazinin yukarı doğru eğimi, yokuş” anlamında sadece DLT’de (*yok* “yokuş”) bulunduğunu ve *yukarı* sözüyle alakalı olduğunu belirtir. İkinci *yok+la-* fiilinin de “özlemek” anlamında olduğunu Uygur metinlerinde kullanıldığını, Clauson tarafından ise sadece Orta Türkçe ve çağdaş lehçelerdeki kullanımlarının listelendiğini belirtir. Ayrıca *yok+la-* fiilinin de *yog+la-* ile bağlantısının da oldukça imkânsız görüldüğünü de ekler (Erdal, 1991, s. 452).

Tenişev *yok/yök* “yok, değil” sözünün *yok bar bol-* “kaçmak, ortadan kaybolmak”, *yok bol-* “ölmek, mahvolmak, yok olmak”, *yok erse* “aksi takdirden”, *yok yit* (ikileme) “yokluk, kayıp” (*yok yitiğ kalsar men çıntsusila başıña bolur (MOI 14)*), *yok yodun kıl-* “yok etmek, imha etmek, mahvetmek, öldürmek”, *yok kıl-* “yok etmek, mahvetmek”, *yok kurug* (ikileme) “boşluk, yokluk”, *yok çığay* (ikileme) “yoksul”, *yokad-~yokat-* “ortadan kaybolmak, yok olmak, silinmek” (*alkın-, yokad-, arta-yokad-, yetlin-yokad-*), *yokadmaguluk* “kaybolan”, *yokadtur-* “yok ettirmek”, *yokadtur- yitilintür-* (ikileme) “yok etmek, imha etmek, öldürmek” (*arta-yokadtur-*), *yoka-* “denemek”, *yoklun-* “ortadan kaybolmak, silinmek”, *yoklunmaksız* “var olmayan”, *yokluk* “yokluk”, *yokluk bol-* “ortadan kaybolmak, yok olmak”, *yok kış-* “yok etmek, tahrip etmek”, *yoksuz* “boşuna” kullanımlarını verir (Tenişev, 1997, s. 272-274). Arat, *yok* ve *yokuş* şekillerinin **yo-* kökünün mevcudiyetini icap ettirdiğini **yo-k* “yok”, **yo-g* “matem, yas; ölü gömüldükten sonra üç veya yedi güne kadar verilen yemek”, **yo-d* “kaybetmek”, *yo-k+la* “kaybolmak, aramak, yoklamak”, *yo-g+la-* “cenaze merasimi yapmak” sözlerindeki şekil benzerliğine herhangi bir suretle mana birliğinin de dâhil olup olmadığının anlaşılması için eski metinlerin neşrinin beklenilmesi gerektiğini belirtir (Arat, 2006, s. 146-147).

Ağca, *yok* sözünün Türk dilinin en erken tarihli metinlerinden itibaren gramerleşerek *yokluk* ifade eden gramer birimine dönüşüğünü, Budist Türk çevresi metinlerinde *bar* ve *yok* sözcüklerinin herhangi bir gramer görevi yüklenmeden, temel

anlamlarıyla da tanıklandığını, *yok* sözünün yakın anlamlı sözcüklerle birlikte sinonimleri meydana getirdiğini (*yok kurug*, *yok yodun*²), runik harfli metinlerden itibaren *yok çıgay* ikilemesinin “fakir, yoksul” anlamında kullanıldığını belirtir. *Yoksuz* “faydasız, boş yere” türevinde *yok* sözünün temel anlamıyla kullanıldığını *yoksuz bol-/yoksuz er-* kalıp ifadelerinde ve tek başına “faydasız” anlamıyla kullanıldığını (*yoksuz asıgsız*) ekler³ (Ağca, 2010, s. 187-189).

Eraslan da *yok* < *yo-k “yok, yokluk, yoksul”, *yod-* < *yo-d- “yok olmak, mahvolmak” olarak tasarlar (Eraslan, 2012, s. 625). Tekin, *On the etymology of Turkish değil* başlıklı yazısında *değil* sözünün etimolojisi ile ilgili Ramstedt, A. von Gabain, Kononov, Doerfer’in görüşlerini değerlendirir. *Yök* sözünün kökeni ile ilgili olarak yokluk bildiren *yō-(OT *yōd-*) kökünden, *değil* kelimesi için de kelimenin kökü kabul edilen *dāg* sözünün kökeni saydığı *da- kökünden bahseder (Tekin, 2013, s. 477-486).

Yazıtlar Dönemi’nde *yok* sözü tek başına ve *yok bol-*, *yok er-*, *yok kıl-/yok kış-* şeklinde isim cümlelerinin yüklemi olarak kullanılır. *Yok çıgay* ikilemesinde de “fakir, yoksul” anlamında tanıklanır. Şirin, *yok* “yok, yoksul” sözünün *yok bol-* birleşik fiil yapısında “yok olmak”; (kan, ilteber, katun ve diğer kağanlık ailesi bireyleri için) ölmek, vefat etmek; (bodun birliği) bozulmak, (bodun varlığı) ortadan kalkmak, (bodun adı) silinmek”, *yok kıl-/yok kış-* birleşik fiil yapısında “yok etmek; savaşta orduyu ve karşı kavmin halkını hezimete uğratmak, ortadan kaldırmak”, *yokad-* “yok olmak; (bodun birliği) ortadan kalkmak; asimile olmak” kullanımlarını kaydeder (Ş. User, 2009, s. 537). Yazıtlar Dönemi’nde *yok* sözü ve türevlerinin kullanımı şu şekildedir:

türük kagan ötüken yış olursar ilte buş yok “Türk Kağanı Ötüken Yiş’ta oturursa yurtta sıkıntı olmaz.” (KT G 7) (Şirin, 2015, s. 68)

ötüken yışda yig idi yok ermiş “Ötüken Yiş’tan daha iyisi yok imiş.” (KT G 13) (Şirin, 2015, s. 84)

bizin sü atı toruk azukı yok erti “Bizim ordunun atı zayıf, azığı yok idi.” (KT D 144) (Şirin, 2015, s. 281)

² Ağca da, *yok* ve *yodun* sözünün aynı kökten türediğini ve bu ikilemede *yok* sözünün temel anlamıyla kullanıldığını belirtir (Ağca, 2010, s. 188).

³ *arığ sızag közedmedimiz...yam [işin işlemedimiz]..yoksuz savlar söz[lep ertürdümüz] [a]mtı ol yazuklarımızı [kşanti] kolu ötürür biz.* “Temiz olmayı gözetmedik. Yamaka işleri yapmadık. Faydasız sözler söyleyip geçiştirdik. Şimdi o günahlarımızdan dolayı tövbe ederiz.” (Maitr’Hami 21, 65r l, 13-16).

üze teþrike asra yerke yüküntüküm bar erti yayılıtkum yok basmillıg bodunug (?) “Yukarıda göğe (Gök Tanrı’ya), aşağıda toprağa (Yer Tanrısı’na) tapınmışlığım var idi; sapsmışlığım yok (idi). Basmıllı (tebası içinde Basmıl olan) halk.” (Bömbögör Yazıtı) (Şirin, 2010, s. 64)

ol süg anta yok kışdım “O orduyu orada yok ettim.” (BK D 25) (Tekin, 2010, s. 59)

bod[un...yu]tuzın yok kıldım “Halk...kadınlarını yok ettim.” (BK G 4) (Tekin, 2010, s. 66)

karluk ilteber yok bolmuş “Karluk Elteberi yok olmuş (ölmüş)” (BK D 40) (Tekin, 2010, s. 64)

katun yok bolmuş erti anı yoglatayın tedi “Hatun yok olmuştu. Ona yas töreni yaptırayım dedi.” (T K 7) (Ergin, 2005, s. 74)

buñca işig küçüg birtükgerü sakınmatı türk bodun ölüreyin uruğsıratayın tir ermiş yokadu barır ermiş “Bunca hizmet etmesine rağmen Türk halkımı öldüreyim, kökünü kurutayım, dermiş. (Türk halkı) yok olmaya yüz tutmuş.” (KT D 10) (Şirin, 2015, s. 189-192)

Yenisey Yazıtları’nda da *yok* sözü, *yokal-* “yok olmak, kaybolmak”, *yokla-* “yokluğunu hissetmek” türevleriyle kullanılır:

buñum yok “Kaygım yok.” (E-46 Telee, s. 145)

ëlim ogrınıta sü bolup erlermedükim yok çibiligde bir tegimde sekiz er sürdim “Devletim için ordu sürerek benim (şahsen) (düşman) askerlerini öldürmediğim bir olay olmadı.” (E-10, Elegest I, s. 71)

kaniñiz yoklayur kadaşlarıñız karganur seniñiz yogım ança ermiş adırıldımız “Hükümdarınız sizi kaybetmenin acısını yaşıyor, savaş arkadaşlarınız ise sizin (ölümünüzden dolayı) kendilerini lanetliyorlar.” (E-25, Oznaçennoye I, s. 97)

....gr...erdem...ta yokaldı kolu alp tutsar küç içicim-e “Şecaat...vefat etti...elleri alp gücüne sahip kudretli ağabeyim.” (E-32, Uybat III, s. 125).

Yok sözü ayrıca Yazıtlar Dönemi’nde *atı küüsü yok bol-*, *atı yok bol-* “adı namı yok olmak, varlığı kalmamak, ortadan kalkmak” deyimlerinde de tanıklanır (Şen, 2017, s. 76):

türük bodun atı küüsü yok bolmazın tiyin “Türk halkının adı sanı yok olmasın diye” (KT D 44-45/ BK D 68-69, BK D 70-71, BK D 74-75).

türük bodun atı yok bolu barmış erti “Türk halkının adı sanı kalmamış idi.” (O: 3-182)

Uygur Dönemi metinlerinde *yok* sözü tek başına ve *yok+er-*, *yok+tüt(ir)*, *yok+tur(ur)* yapısında isim cümlelerinin yüklemi olarak kullanılır. Bu cümlelerde olumsuzluk pekiştiricileri olan *artı* “tüm, tamamıyla” *idi* “büşbütün, bundan dolayı, kesin olarak, hiç”, *neç* “asla, hiçbir suretle”, sözlerine de sık başvurulur⁴ (Polat, 2018: 106-107):

kaltı akalgı akıgsız ikileyü yok üçünçi “Şöyle ki, âsvaralı âsvarasız yeniden yok üçüncüsü.” (Üİ 97b/8, s. 29)

igiçe agrıgıya emi yok “Hastalığına ağrına ilaç yok.” (Kör.B 235-236, s. 99)

közün içinde küg yok “Gözünün içinde sefalet yok.” (TT II Y 36. 8/ 144-145, s. 251)

könülün içinde kadgu yok “Gönlünün içinde sıkıntı yok.” (TT II Y 36. 8/ 145, s. 251)

meniç idi korkınçım ayınçım yok “Benim hiç korkum yok.” (AYÇağatay, 609/8, s. 74)

sansarta irinç mini teg sakınsar erti kim me yok “Samsāra⁵’da benim gibi bir cefakârı düşünecek bir kimse bile yok” (ETS/17. Metin, s. 174)

kavskiya birök kim kayu tözünler oğlu tözünler kızı bo muntag tütrüm teriñ yörüglüg çımsu tiğme ertük’deg nom tözinte kirip ağır ayag kop süzüük kirtgünç köñül öritip nom tözin tuyunu igid yañluk sakançlarig öçürü ksanti kalsar antag tsuy irinçü ağır ayıg kılınç yok öçmegülük arımağuluk. “Ey Kausika, eğer bazı soylular oğlu, soylular kızı, bu şekilde derin, keskin yorumlu gerçek denen olduğu gibi öğreti temelinden girip, büyük bir sayı ile saf, inançlı karar verip öğreti

⁴ *artı*, *idi*, *neç* olumsuzluk pekiştiricileri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ferruh Ağca, *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2010, s. 211-226.

⁵ *sansar* (Skr. *saṃsāra*) “doğum ve ölüm, yeniden doğum ve yeniden ölüm, yaşam ve ölüm” anlamındadır. Çin. *shēngsī*, *sīshēng*, *shēng shēngsī sī* “herhangi bir zamanda tekrar meydana gelme, ölüm döngüsü” olarak tanımlanır. İki, üç, dört, yedi ve on iki bölümü vardır. İzdırıp ve aldanma dünyasındaki sıradan insanların çektiği doğum ölüm döngüsü de denilmektedir. Hindistan’da ilk olarak Upanişatlar döneminde görülen teori daha sonra Budizm’de de kendini gösterir. Sıradan insanların üç dünyadaki yani arzu dünyası, şekil dünyası ve şekilsizlik dünyasındaki ve altı hayat biçimindeki canlıların sınırsız doğum ölüm döngüsü içinde sürekli doğumu ve ölümü tmatmalarıyla ilgilidir (Tokytürk, 2019, s. 445).

temelini kavrayıp yanlış, hatalı düşünceleri yok edip af dilese öyle kötü, büyük günah yoktur ki bitip tükenmeyecek.” (AY III/V, 146, III.10b./9-18, s. 39)

neñ (bu kişi) belgülig otgurak tüşiñe tegmişlerin idi körtüküm yok erti “Asla bu kişilerin belli, kesin cezaya uğradıklarını hiç gördüğüm yoktu.” (AYÇağatay/9, 4-6, s. 38)

edgülig dıntarlar ara teñri teñrиси burkanta yigrek yok erür “Üstün dindarlar arasında Tanrılar Tanrısı Burkandan daha iyisi yoktur.” (Maytr. XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/34-37, s. 116)

anın bu ilinmeksiz atlıg daranı nom kapıgta yeg nom kapıgı yok tetir “Bu sebeple bu bağlanmama adlı daharani öğreti kapısından daha iyi bir öğreti kapısı yoktur.” (AY VII, 60-61, s. 110)

ah edgülerim men özüm teñleser men bo emgekimdin idi ozgum kuzırlugum yok turur “Ah iyilerim, ben kendim hesap etsem bu ezriyetimden asla kurtuluşum yoktur.” (AY 10b (S. 5b.) 12-14, s. 64)

Bu devrede *yok* sözünün isim cümlelerinin yüklemi olarak kullanımının dışında, Köktürk Dönemi’nde tanıklanmayan birçok türevi, başka sözlerle birlikte ikileme olarak kullanımı ve bazı Budizm ve Manihaizm terimlerine karşılık oluşturması söz konusudur. Tekin, *Uygurlarda “Boşluk” ve “Mutlak Hakikat” Mefhumları Hakkında* başlıklı yazısında “boşluk” nazariyesini Uygurcada kullanılan *yok kurug* ikilemesi ile (Skr. *sūnyatā*) karşılar. *Boşluk* nazariyesinin Türklerin büyük kısmının dâhil olduğu kuzey Burkancıları (Uyg. *ulug kölüngü* = Skr. *mahāyāna* “büyük sal”) tarafından inkişaf ettirildiğini belirtir. Mahayana Burkancılarının “değişmeyen en yüksek varlığa” “mutlak hakikate” ulaştıktan sonra dış dünyayı “boş bir hayal” olarak telakki ettiklerini, her nesnenin bir diğerine nispetle var olduğunu ileri sürdüklerini ve bu hayal âleminin ardındaki hakiki sebepleri görmekle kısaca “yok”tan ideal ve mutlak olan “şey”i bulduklarını ekler (Tekin, 1961, s. 80). Tokyürek de, *yok*, “yok, boş” *yok kurug* “yokluk, boşluk”, *yok kurug töz* “yokluk töz” *yok kurug tözlüg* “boşuk esası” kullanımlarını Budizm terimlerinden Skr. *sūnya*, *sūnyatā* = Pali. *suññatā* = Çin. *kōng, jiè ruó duō* = Tib. *stong pa ny id* karşılığında verir ve *yokluk* teriminin “boş, boşluk, var olmayan” anlamlarında olduğunu, *jiè ruó duō sūnyatā* teriminin de “boşluk, var olmayan, madde olmayan” ya da “ruhsal gerçek olmayan, bütün varlığın doğasındaki yalan ya da aldanış, varlığı gerçek görmeme” gibi anlamları ifade ettiğini belirtir. Bu öğretiye göre bütün olaylar ve benlik gerçek değildir, her şey birleşiktir ya da organizma değişkendir. Varlık asıl öze sahip değildir, bağımlıdır, sadece değişen ya da ölen bir varlıktır. (Tokyürek, 2019, s. 420). Ayrıca *yok bar* “yok ve var” =

Çin. *wú yōu* “var olmamayı” ve “var olmayı” ifade eden bu terim “varlık yoktur, her şey yoktur” anlamındadır (Tokyürek, 2019, s. 288). *Yok çıgay emgek, yok çıgay irinç yarlıg emgeklig tolgaklıg tınlıglar* kullanımları da “kıtık, açlık, fırtına, sel, yangın, işkence” gibi *dış ızdırapları* ifade eder (Tokyürek, 2019, s. 24-25). *Yok tözliüg nomlarta bar tözliüg nom* “yokluk ve varlık” = Çin. *kōng yōu*, “düşsel ve gerçek, yokluk ve varlık, soyut ve somut, olumsuz ve olumlu” gibi anlamlarda kullanılır. *Yok kurug nom tözin* “yokluk kanun esası” = Çin. *kongli, şūnya prensibi* “benlik ve olayların düşsel olması” anlamındadır. *Yok kurug sakınç* = Çin. *kōngxiāng* “boş düşünce, boş istek” anlamındadır (Tokyürek, 2019, s. 421-422). Manihaizm terimleri arasında da *alku yok kurug elig* “bütün boşluk ülkesi” = Çin. *zhēn quán*, Hinayāna öğretisinin Nirvāna olarak belirttiği “tam, mükemmel boşluk, eksiksiz boşluk” olarak tanımlanır (Tokyürek, 2019, s. 456).

Yok sözü Uygur Dönemi metinlerinde *yokad-* “yok etmek, ölmek, kaybolmak”, *yokadur-* “imha ve mahv ettirmek, yok ettirmek, ortadan kaldırmak”, *yokurkan-* “kuvvetten düşmek, zayıflamak”, *yok bol-* “yok olmak”, *yoklunmaksız* “imha edilemeyen, yok edilemeyen” *yokça* “yok gibi” şekilleriyle ve daha çok da *bar yok* “varlık, yokluk”, *yok kurug* “fakirlik”, *yok çıgay* “yoksulluk, fakirlik”, *yitlin- yokad-* “kaybolmak, yok olmak” gibi ikilemelerde tanıklanır:

örtü ol eliglerniñ hanlarnıñ ig ağırğ ada tudaları bar erser barça yokadıp ençgüliüg esengüliüg bolgaylar “Ondan sonra o hükümdarların hastalık, sıkıntıları var ise hepsi yok olup huzurlu olacaklar.” (AY VI, 143-146, s. 75)

sizni teg edgü bahşı birle tuş bolup togum ajunug alkğalı yokadurgalı umadın kanca bargalı tegimliğ bolur maña “Sizin gibi iyi bir öğretilmele karşılaşp varlık şeklini ortadan kaldırmadan önce nereye gitmek benim için değerli olur?” (Dasakarm. 2664-2667, s. 155)

inçe bolmazun kalıtı bu arığ semek içinde kadır yavlık keyikler bar bolup biz yokadguluk emgengüliük bolmalım tep “Öyle olmasın (ki) bu orman içinde vahşi yabani hayvanlar var olup biz (ise) yok olacak, eziyet çekeceklerden olmayalım”. (AB 92-95, s. 75-76)

altınç ultiğatın tuğmuş nomlarnıñ yoklunmaksız kirikmeksiz tözin bultaçı yoklunmaksız kirikmeksiz tözin bultaçı yoklunmaksız atlıg ertükteğ tözüğ “Altıncısı sebeplerden doğmuş öğretilerin yok edilmez ve kirlenmez esasını bulacak yok edilmeyen ve kirlenmeyen kirlilik ve saflığın en üst farkındalığı adlı öylesine esası.” (AY IV 1077-1081, s. 396)

yme arkun yer teñri nede ötrü yok bolgay yaruklı karalı kalı adrlıgay antada kesre ne bolgay tepen biltimiz “Ayrıca sonra yerin, göğün neden dolayı yok olacağını, aydınlık ve karanlığın nasıl ayrılacağını, ondan sonra ne olacağını öğrendik.” (HU II.A/207-211, s. 85-86)

negük ömezler tep teser kalı barıg yokug ömezler “Neleri düşünmezler diye sorsa varlığı ve yokluğu düşünmezler.” (AY IV 2196-2198, s. 469)

küni kıvrıkanmak köñlin adın adın toyınlar şmnañların bar yok münlerin yazukların / / /.../ /rti kişilerke ayıglayu sözledimiz “Kıskançlık duyguları ile başka başka rahip ve rahibelerin, olsun olmasın günahlarını...insanlara kötüleyerek söyledik.” (Maytr. 66/5-8, s. 125-126)

yok kurug emgek tözlüg adalıg turur “Yokluk, ızdırıp asıllı, tehlikelidir.” (Maytr. 3 = 37/3-4, s. 39)

çşaptka kirtgünmiş süzülmiş üçün yok çıgay bolmaklıg ıltagındın öñi ödrülür “Öğretiye inandığı, arındığı için fakir olmak sebebinden farklı seçilir.” (TT5/B, 39-41, s. 342)

kañı kan inçe tep yarlıgkadı amrak ögüküm yer teñri törümişte berü bay yeme bar yok çıgay yeme bar kayusıña emekte ozgurgay sen “Babası han şöyle buyurdu: ‘Sevgili yavrum yer ve gök yaratıldığından beri zengin de var yoksul da var, hangisini sıkıttıdan kurtaracaksın?’” (KP V c.4/VI c.1, s. 29)

muni munçulayu bilinü ukunu ksanti kulsar bo titir yok tözlüg nomlarta bar tözlüg nom bütmeği “Bunu bu şekilde bilip anlayıp af dilese budur boş esash öğretelerde, dolu esash öğreti bitmesi.” (AY III/V, 146, III.10b./18-20, s. 39)

ançata birök bu nom ertini yok bolsar ötrü ançata köni nomlar kirtü yörüğler yütlinür yokadur “Ne zaman bu öğreti cevheri yok olsa sonra o zaman doğru öğretiler, gerçek yorumlar kaybolur, yok olur.” (AY III/V, 198, III. 36b./7-9, s. 78)

Uygur Dönemi metinlerinde *yokluk* bildiren *yok* sözüne yine isimlere eklenerek sıfat mahiyetinde isimler yapan ve *yokluk* bildiren isimden isim yapım eki +sIz, +sUz ekinin eklenmesiyle ortaya çıkan *yoksuz* türevi oldukça dikkat çekicidir. *Yoksuz* “lüzumsuz, boşuna, liyakatsız, faydasız, yoksul” anlamlı bu söz dönem metinlerinde tek başına kullanıldığı gibi *yoksuz bol-* biçiminde ve *yoksuz asıgsız* “faydasız” anlamında ikileme olarak tanıklanır. *Yoksuz* sözü Karahanlı Türkçesinde de kullanılır, tek başına özellikle “yoksul” anlamındadır

ve Uygur Türkçesinden farklı olarak bu dönemde *yoksuz kıl-* “zayi etmek, boşa çıkarmak” yapısında *yoksuz* sözü *kıl-* yardımcı fiili ile kullanılır. *Yoksuz* sözü Karahanlı Türkçesinden sonra Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde “yoksul, fakir” anlamında kullanımını sürdürmüş, Harezm Türkçesinde *yoksuz bol-* “fakirleşmek”, *yoksuz kıl-* “muhtaç etmek” Uygur Türkçesinden farklı anlamlarda kullanılmıştır. Çağatay Türkçesinde de *yoksuzluk* “yoksulluk” manasındadır. Uygur Dönemi metinlerinde *yoksuz* sözünün kullanımları şu şekilde örneklendirilebilir:

ötrü mairi bodistv inçe tip tidi tüzün yaşomaitria bu çştaniilig beg siziksiz bu tün ök alku yeklerig barça buluñ yınak saçgay. Bu tıriler yoksuz emgenürler birök yağız yir arkasıntaki topraknuñ prmanukogkıçmik sanı neçe erser yana yme alku tınlıglarnuñ sanı sakışi neçe teñlig bolsar neçe teñlig kalın küçlüg yavlk yek içkek bolsarlar bodistv oğuşlug ilig begniñ anmıntın etüzinteki bir evin tüsiñe yme ada tuda tegürgeli ugulug ermezler “Sonra Maitreya Bodhisattva şöyle dedi: ‘Adil Yaşamitra bu Hükümdar Çaştani Bey şüphesiz bu gece bütün şeytanları her tarafa dağıtacak. Bu Tanrılar yok yere eziyet çekiyorlar. Eğer yağız yer arkasında toprağın, atomun ufacık parçaları sayısınca ne kadar çok ise, yine bütün canlıların sayısı ne kadar çok ise, ne kadar sık, güçlü, kötü şeytan, vampir olsalar Bodhisattva neslinden olan hükümdar beyin vücudundaki bir tek kılına bile zarar vermeye muktedir olamazlar.’” (Uİ IV-A: ÇB/248-260, s. 30-32)

kalı bu meniñ etözüm yüz miñ ajunlartın berü yoksuz asıgsız neçe neçe yirüdi artadı neñ yme edlıgsız bolup ne erser asıgka tusuka kirmedi “Kaldı ki, bu benim vücudum yüz bin varlık şeklinden beri önemsiz, faydasız olup ne kadar süredir çürüdü, ayrıca kıymetsiz olup nasılsa (hiçbir) fayda görmedi.” (AB 163-167, s. 109)

kim kayu kişi kuanşı im pusarka tapıg udug ayamak çiltemek atamak kırtgünmekde ulatı tegürgeli emgek emgenser ol emgeki neñ yoksuz bolmaz anı üçün kamağ yalañuklar alkugun kuanşı im pusar atın atamış kergek “Herhangi bir kimse Kuanşı im Pusar’a saygı ve hürmet göstermek, (onu) anmak, (ona) inanmak gibi şeylerde kulluk etmek için gayret etse o emeği hiç boşa gitmez. Onun için bütün canlı varlıkların hepsinin Kuanşı im Pusar adını anmaları gerektir.” (KİP -78-82, s. 12)

men amtu siziñe azkıya nomlayın atın eşidser etüzin körser sakannıñı teginniñi yoksuz bolmaz kop türlüg emgekinte kutgarur “Şimdi ben sizlere bir şeyler anlatayım: ‘Adımı işitse, vücudunu görse tasarladığı, saygıyla dilediği şey (yani kurtuluş) boşa gitmez; türlü zıdıraplardan kurtarır.’” (KİP 180-182, s. 17)

edgü ög kañ silik tudum ög kañ teg eçim sıntar selike bu maytrı(sm)it nom bititgeli ötüntümüz erti muna ertimlig etüzümüz erip barsar al(ku) ed tavar barça tolp karırsar alp bulgulug kişi etüzin bulmuşım yoksuz bolğay anın amtı türk yigit erken kayu erser bir nom bitig bititelim “İyi anne, baba, temiz tuttum. Anne baba gibi ağabeyim Sıntar Seli’ye bu Maytrısimit öğreti(yi) yazmasını rica ettik. İşte fani vücudumuz geçip gidince bütün mal mülk hepsi karışınca zor bulunacak insan vücudunu bulmuş olmam boşuna olacak, bu yüzden şimdi güçlü, kuvvetli iken hangisi olursa bir öğreti kitabı yazdıralım.” (Maytr. 3 = 37/9-18, s. 39)

tenrı burkan yime şlok takşutın inçe tip kiginç yarlıkadı koduru tuñlay siz ol kuanşı im bodisvt yorıgın nomlayın kut kolup ant antıkmış taluy ögüzde terinrek ol klp ödün kolulasar bilgülig ermez kolti sanınça burkanlarka tapınıp antıka kut kolmuş erür men amtı siziñe azkıya nomlayın atın eşidser etüzin körser sakınmış teginmiş yoksuz bolmaz kop türlüğ emgekinte kutgarur “Tanrı Burkan da beyitlerle şöyle yanıt verdi: ‘İyice dinleyin, o Kuanşı İm Pusar Bodhisattva’nın dolaşmasını anlatayım, baht dileyip ant içmesi okyanustan daha derindir. Ant içtiği devirleri saysalar kavranamaz. Sayısız Burkanlara tapınıp ant içerek baht dilemiştir. Ben şimdi size birazcık anlatayım, adını işitse, vücudunu görse tasarladığı, istediği boşuna olmaz, çok türlü eziyetinden kurtarır.’” (KİP/174-181, s. 17)

Bu kullanımlarının dışında *yok* sözü Uygur Türkçesinde *bar yok bol-~ yok bar bol-* “ortadan kaybolmak, uzaklaşmak”, *beş bakrı yok* “yoksul, beş kuruşuz”, *bu kün bar yarın yok*⁶ “gelip geçici, fani”, *yoksuz sav* “boş söz, gerçeği yansıtmayan söz” şeklinde kalıp ifadelerde de kullanılmıştır (Şen, 2017, s. 79-90/ 210):

tuynmak bilge biligniñ kkiri tıdğı bar yok bolmış teg “Hissediş hikmetli bilgisinin kusuru ortadan kaybolmuş gibi...” (AbhiSho II: 904)

büş bakır tenginçe tavarım yok kanta takı beş yüz yartmak bėrü ugay men “Beş kuruşluk malım yokken nasıl olur da beş yüz yartmak vereyim?” (BT IX: 117)

yoksuz savlar sözlep... “Boş sözler edip...” (MairtApokl 21 3r)

⁶ *bu kün bar yarın yok* “gelip geçici, fani” anlamlı deyim hem Uygur hem Karahanlı dönemlerinde görülür: *bükün bar yarın yok bu dünya neñi/meniñ timişñ neñ adınlar oñı* “Dünya malı bugün var, yarın yoktur; benim dediğim mal başkalarının kismetidir.” (AH 197-198/56).

Karahanlı Türkçesinde *yok* sözü isim cümlelerinin yüklemi olarak kullanılmaya devam eder. Dîvânü Lugâti't-Türk'te *yök~yok* “yok, olmaz, değil”, *yok* “yokuş, çıkış”, *yökad-* “yok olmak”, *yök çıgay* “fakir, yoksul” olarak verilir. Bu kullanımlara ek olarak dönem metinlerinde *yok* sözünün *yokluk* “yokluk”, *yoka-* “yoklamak, okşamak”, *yokal-* “yok olmak”, *yokalt-* “yok etmek”, *yok bol-* “yok olmak”, *yok kıl-* “yok etmek, heba etmek, boşa çıkarmak”, *yok kılın-* “uzaklaştırılmak, sürgün edilmek”, *yok söz* “iftira”, *yok yodun bol-* “boşa gitmek, heba olmak”, *yok yodun kıl-* “yok etmek”, *yoksuz* “yoksul”, *yoksuz kıl-* “zayi etmek, boşa çıkarmak” türevleri tanıklanır:

künde irük yok begde kıyık yök “Güneşte gedik olmadığı gibi beyin sözünde de cayma yoktur.” (DLT, s. 33)

yok boldı onların amelleri boldılar ziyahlgıların “Onların amelleri yok oldu, ziyana uğradılar.” (Kur.T 27/58 a3=5:53)

anlar kim taplamadılar anı kim indürdi tañrı yok kaldı amellerini “Onlar ki razı olmadılar ona ki indirdi Tanrı boşa çıkardı amellerini.” (Kur.T 37/8a1=47:9)

tanmakları birle aymakları birle meryem üze yok söz ulug “İnkarları ve konuşmaları ile Meryem'e büyüf iftira...” (Kur.T 27/2a2=4:156)

tüşti yaraglıg yerinde yok yodun boldı “Düştü gerçek yerinde heba oldu...” (Kur.T 28/8b2=7:118)

belgürtse yaraglıgını yok yodun kulsa yaragsızını neçeme taplamasa yazukluglar ya'ni kafirler “Meydana çıkarsa gerçeği yok etse batılı ne kadar razı olmasa günahkârlar yani kâfirler.” (Kur.T 28/68a1=8:8)

koşmañlar tañrı üze yalgannı yokaltgay sizni kan birle “İftira atmayın Tanrı sizi yok edecek eziyetlerle.” (Kur.T 31/52 b 2=20:61)

bütünlükün sadakalar çıgaylarka yoksuzlarka işlegenlerke “Elbette sadakalar fakirlere, yoksullara, çalışanlara.” (Kur.T 29/42b 2=9:68)

könül kimniñ bolsa kalı yök çıgay/kulsa küçün bolmas anı tok bāy “Yaratılışından gönlü fakir olan kişiyi kimse zengin yapamaz.” (DLT, 450)

yılan teg bu ajuñ yılan oklayu/yokamakka yumşak içi pür agu “Bu dünya yılan gibidir, yılanı oklamak lazımdır, o el ile yoklanırsa yumuşaktır; fakat içi zehir doludur.” (AH 213-214, s. 57)

çıgaylık yarınlık azuk yokluğu/çıgaylık tip ayma tavar yoklugun
“Fakirlik, yarının aziğının yokluğudur, mal yokluğuna fakirlik deme.”
(AH, 187-188, s. 55)

aya usırık öz sen odun yığla tınma/bayatka tapug kıl yok erse
yokadtım “Ey uyuklayan gönül sen uyan, ağla, nefes alma/Tanrı’ya
hizmet et yoksa yok oldum.” (KB 6560, s. 647)

ikiñçi togar kün yarur bu ajun/tözü halkka tegrür **yokalmaz** *özün*
“İkinci doğar güneş parlar bu dünya/Hep halka eştirir yok olmaz
gönlün.” (KB 827, s. 100)

Köktürk Dönemi’nden itibaren geniş bir kullanım alanına sahip olan *yok* sözü Karahanlı Türkçesinde yukarıda yer verilen kullanımlarının dışında *kim* sözü ile birlikte *yok kim* yapısında “ama, fakat, lakin” anlamında bağlaç olarak da karşımıza çıkar. Bu kullanımda *yok* sözünün leksikolojik kullanımı söz konusu değildir, gramerleşmiş bir öge olarak kullanılır:

küç kilmadı olarka tañrı yok kim özleriñe küç kılur erdiler “Tanrı onlara zulmetmedi ama (onlar) kendilerine zulmediyorlardı.” (Kur.T 30/45a1=16:33)

Eski Türkçe devresinden sonra *yok* sözü ve türevlerinin tarihî Türk lehçelerinde de kullanımı sürer. Harezmi Türkçesinde *yok* sözünün yanı sıra *yokal-* “yok olmak, helak olmak”, *yok yodun bol-* “yok olmak”, *yok yodun kıl-* “yok etmek”, *yok bol-* “yok ol-”, *yok et-* “yok etmek, ortadan kaybolmak”, *yok er-*, *yok tur-*, *yokal-* “yok olmak, mahvolmak” (Ata, 1997, s. 740-742), *yokald-~yokalt-* “yok etmek, ortadan kaldırmak”, *yokalgu* “tehlikeli”, *yokalmaklık* “yok olmaklık”, *yokat-* “yok etmek, helak etmek; harcamak, tüketmek”, *yokatıl-* “yok edilmek, helak edilmek”, *yokluk~yokluk* “yokluk”, *yoksul*, “yoksul”, *yoksuz~yoksuz* “yoksul, fakir”, *yoksuz çıgay* “fakir, muhtaç”, *yoksuz bol-* “fakirleşmek, fakir olmak”, *yoksuz kıl-* “muhtaç etmek” (Ünlü, 2012, s. 690-692); Kıpçak Türkçesinde, *yoha-* “yok edilmek, tahrip edilmek”, *yohla-* “yokluğunu hissetmek, kaybetmek”, *yohsil~yoksul* “yoksul, çaresiz”, *yoha~yoka-* “yoklamak, aramak”, *yoklu* “yoksul, fakir”, *yokluk* “yokluk”, *yokluluk* “yoksulluk”, *yoksız* “fakir, yoksul”, *yoksul* “fakir, çaresiz”, *yoksullan-* “fakirleşmek”, *yoksulluk* “yoksulluk” (Toparlı vd. 2007: 326); Çağatay Türkçesinde *yohsul~yoksul* “fakir”, *yokla-* “yoklamak, aramak”, *yoklamaklık* “yoklama, araştırma”, *yoklug~yokluk* “yokluk, bulunmayış”, *yoksızlık* “yoksulluk”, *yoksuz* “yoksul” (*yoksuz derviş* “yoksul”) (Ünlü, 2013, s. 1257-1258) türevleri kullanımdadır.

Anadolu sahasında da erken tarihli Mantku't Tayr, Garibname gibi eserlerden itibaren *yok* sözü *yokluk-yokluk*, *yoklu*, *yoksul* türevleri ile tanıklanır. Kamus-ı Türkî'de *yok* “olmayan, var mukabili, gayr-i mevcüd, mefküd” sözünün *yohsul-yoksul* “fakir” (*yoksul urganı* “ak sarmaşık nevi, öksüz urganı”; *dayak yoksulu* “yaramaz”), *yohsulluk-yoksulluk* “fakirlik”, *yok et-* “mahvetmek”, *işin yoğusa* “beyhude yere, faydasız”, *yok de-* “ret ve inkâr etmek”, *yoğuna git-* “nafile ve boşuna zayi olmak”, *yoğuna ver-* “bedavaya veya pek ucuzaya vermek”, *var yok* “her şey, yok gibi; nafile”, *yüzü yok* “evvelce pek ziyade lütuf gördüğünden tekrar başka bir şey istemeye cür’et edemez”, *ne var ne yok* “ne haberler”, *yoklama* “yoklamak işi; askerin künye defterine tatbikan tetkik ve muayenesi ve bu defterin zaptı”, *yoklamacı* “askeri künye defterine tatbikan teftiş ve muayene eden zabıt, müfettiş; künye defterlerini zapt ve kuyûdât-ı müteferri’ayı kaydeden kalemin başı”, *yoklamak* “var mı yok mu diye anlamaya çalışmak; teftiş ve tahkik etmek; sıhhatini sormak; (askeri) gözden geçirip künye defterine tatbik etmek”, *yoklanmak*, *yoklatmak*, *yoklayış* “yoklamak işi ve tarz ve üslubu” *yokluk* “yok olma, bulunmama; ihtiyaç, fakr, zaruret” kullanımları kaydedilir (Şemsaddin Sami, 1905, s. 1350-1351).

SONUÇ

Türkçede Köktürk Dönemi’nden itibaren tanıklanan *yok* sözü hem isim cümlelerinin yüklemi olarak hem de temel anlamıyla ve çeşitli türevleriyle birlikte Eski Türkçe devresinde ve sonraki devirlerde çok işlek olarak kullanılmıştır. *Yok* sözü genellikle *yo- kökünden tasarlanmış ve *yod-* sözü ile ilişkilendirilmiştir. Yazıtlar Dönemi’nde, *yok* sözü tek başına ve *yok bol-*, *yok er-*, *yok kıl-/yok kış-* şeklinde isim cümlelerinin yüklemi olarak ve *yok çıkany* ikilemesinde tanıklanır. Uygur Dönemi metinlerinde *yok* sözü hiçbir bağlayıcı olmadan ve *yok+er-*, *yok+tit(ir)*, *yok+tur(ur)* yapısında isim cümlelerinin yüklemi olarak ve *yokat-*, *yokadur-*, *yokurkan-*, *yok bol-*, *yoklunmaksız*, *yokça* şekilleriyle daha çok da *bar yok*, *yok kurug*, *yok çıkay*, *yok öçmegülük*, *yitlin- yokad-* gibi ikilemelerde kullanılır. Bu devrede Köktürkçede tanıklanmayan pek çok türevi ile kullanımda olan *yok* sözünün en dikkat çekici kullanımlarından biri *yokluk* bildiren *yokluk* bildiren ve sıfat mahiyetinde isimler yapan *+sIz*, *+sUz* ekinin getirilmesiyle ortaya çıkan “lüzumsuz, boşuna, liyakatsız, faydasız, yoksul” anlamlarında kullanılan *yok+suz* türevidir. Daha sonraki dönemlerde çoğunlukla “fakir, yoksul” anlamında kullanılan *yoksuz* sözünün Köktürk Dönemi’nde kullanılmamış olması, ilk kez Uygur Dönemi’nde tanıklanıyor olması bu türevin çeviri etkisiyle ortaya çıkmış olabileceğini düşündürmektedir. *Yoksuz* sözünde *+sIz*, *+sUz* eki kendi işlevi ile kullanılmış olsaydı *yoksuz* sözünün anlamı “var

olan, mevcut, var” olmalıydı, fakat *yoksuz* sözünün Uygur Dönemi’nde ve sonraki dönemlerde bu anlamda kullanımına rastlanmaz. *Yoksuz* sözünün Uygurcadaki anlamlarından birisi olan “yoksul, fakir” anlamı *yok* sözünün sahip olduğu anlamlardan biridir. Eğer *yoksuz* sözü sadece “yoksul, fakir” anlamında kullanılmış olsaydı, *+sIz*, *+sUz* ekinin bu kullanımda yokluk ifadesi değil pekiştirme ve anlamı kuvvetlendirme gibi işlevlerde kullanıldığı söylenebilirdi. *Yoksuz* sözünün “liyakatsız, boşuna, -Dan yoksun, faydasız” gibi anlamlarda kullanılmasından yola çıkarak *yoksuz*, *yoksuz bol-* gibi kullanımların orijinal metinlerdeki bu anlamlarda kullanılan sözlere karşılık olarak çeviri etkisiyle ortaya çıkmış türevler olduğu düşünülebilir. *Yoksuz* sözü Karahanlı Türkçesinde de kullanılır, tek başına özellikle “yoksul” anlamındadır ve Uygur Türkçesinden farklı olarak bu dönemde *yoksuz kıl-* “zayi etmek, boşa çıkarmak” yapısında *yoksuz* sözü *kıl-* yardımcı fiili ile kullanılır. Karahanlı Türkçesinde *yok* sözü isim cümlelerinin yüklemi olarak kullanılmaya devam eder. Divânu Lugâti’t-Türk’te *yök~yok*, *yökad-*, *yök çığay* olarak verilir. Bu kullanımlara ek olarak dönem metinlerinde *yok* sözünün *yokluk*, *yoka-*, *yokal-*, *yokalt-*, *yok bol-*, *yok kıl-*, *yok kılın-*, *yok söz*, *yok yodun bol-*, *yok yodun kıl-*, *yoksuz*, *yoksuz kıl-* türevleri tanımlanır. Ayrıca bu kullanımlarının dışında *kim* sözü ile birlikte *yok kim* yapısında “ama, fakat, lakin” anlamında bağlaç olarak da karşımıza çıkar. *Yok* sözü çeşitli türevleriyle birlikte Eski Türkçe devresinden sonra tarihî Türk lehçelerinde de kullanılmaya devam eder.

KAYNAKÇA

- Ağca, F. (2010). *Budist Türk çevresi metinlerinde olumsuzluk ve yokluk şekilleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ağca, F. (2015). Eski Türkçede varlık ve yokluk işaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) gramerleşme süreçleri. *Dil Araştırmaları*, 16, 83-101.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. [KB]
- Arat, R. R. (2006). *Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [AH]
- Arat, R. R. (2007). *Eski Türk şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. [ETS]
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Ata, A. (2019). *Karahanlı Türkçesinde ilk Kur'an tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [Kur.T]
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk sudur, VI. kitap, karşılaştırmalı metin yayını*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları. [AY VI]
- Bang, W. and Gabain, A. v. (1929-1931). *Türkische Turfan-texte, I-V*, SBAW. [TT]
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford.
- Çağatay, S. Ş. (1945). *Altun Yaruk'tan iki parça: I. Küü Tav'ın canlıları öldürdüğünden dolayı gördüğü ceza, II. Üç prensle pars hikâyesi (Prens Mağasatvi)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. [AYÇağatay]
- Çetin, E. (2012). *Altun Yaruk yedinci kitap - Berlin bilimler akademisindeki metin parçaları karşılaştırmalı metin, çeviri, açıklamalar, dizin*. Adana: Karahan Kitabevi. [AY VII]
- Çetin, E. (2016). Eski Uygurca metinlerde +Ilg, +Iug ekinin sıfatlarda kullanımı. *International journal of language academy*, 4(4), 49-58.
- Elmalı, M. (2016). *Dasakarmapathāvadānamālā*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [Dasakarm.]
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu lügâti't-Türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [DLT]
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation, a functional approach to the lexicon I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Ergin, M. (2005). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gulcalı, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'da aç bars hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [AB]
- Hamilton, J. R. (1998). *Budacı iyi ve kötü kalpli prens masalının Uygurcası, Kalyāṇaṅkara ve Pāpaṅkara*, (Ece Korkut ve İsmet Birkan, Çev.). Ankara: Simurg Yayınları. [KP]

- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk giriş, metin, dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [AY]
- Kemal, Y. (2000). *Aşık Paşa, Garib-name I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kormuşin, İ., Mozioglu, E., Alimov, R. ve Yıldırım, F. (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan yazıtları ve kâğıda yazılı runik belgeler*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Müller, F. W. K. (1945), *Uigurica (IV)* (S. Himran, Çev.). İstanbul. [Ui IV-A: ÇB]
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm Suvarnaprabhasa sūtra): I*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi. [AY III/V]
- Özbay, B. (2014). *Huastuanıftı, Manihaist Uygurların tövbe duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [HU]
- Özönder, F. S. B. (1998). *Abidarım kınığı koşavarti şaşırtık çinkürtü yürüglerning kangürüsinden üç itigsizler. Giriş, metin, tercüme, notlar, indeks XXX levha*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [Üİ]
- Polat, Ü. (2018). *Eski Uygur Türkçesinde cümle*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Sevortyan, E. V. Red. (1974). *Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov. Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na glosnie*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- Şemsettin S. (2019). *Kamus-ı Türki* (Paşa Yavuzarslan, Haz.). Ankara: TDK Yayınları.
- Şen, S. (2017). *Körüm Bitig. Eski Uygurca fal kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları. [Kör.B]
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin deyim varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şirin User, H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur kağanlığı yazıtları söz varlığı incelemesi*. Konya: Kömen Yayınları.
- Şirin User, H. (2010). Bömbögör Yazıtı: Bir Türk kunçuyunun mezar taşı. *Dil Araştırmaları*, 7, 62-73.
- Şirin, H. (2015). *Kül Tiğin yazıtı notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

- Tekin, Ş. (1960). *Uygurca metinler I, Kuanşi İm Pusar (Ses işiten ilah) Napħua ki atlg nom çeçeki sudur (saddharmapundarika-sūtra)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları. [KİP]
- Tekin, Ş. (1961). Uygurlarda 'boşluk' ve 'mutlak hakikat' mefhumları hakkında. *Atatürk Üniversitesi 1960 Yıllığı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 79-87.
- Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II. Maytrisimit. Burkancuların mehdisi Maitreya ile buluşma Uygurca iptidai bir dram (Burkancılığın Vaibhāṣika tarikatine ait bir eserin Uygurcası)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları. [Maytr.]
- Tekin, T. (2010). *Orhon yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2013). On the etymology of Turkish değil. *Makaleler 3, Çağdaş Türk Dilleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tenişev, E. R. (1997). *Sravnite 'lno-istoričeskaya grammatika tyurskih yazıkov-Leksika*. Moskva-Nauka.
- Tokyürek H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihazim terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tokyürek, H. (2015). *Altun Yarak IV. tegzinç*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [AY IV]
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Yavuz, K. (2007). *Gülşehri'nin Mantuku't Tayrı (Gülşen-nâme)*. Ankara. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>).
- Zieme, P.-Kara, G. (1978). *Ein Uigurisches Totenbuch*. Budapeşt: Akadémiakiadó. [Totenb.]